

Поема

Сия глаголет господь:сохраните суд й сотворите правду, приближбося спасение мое прийти, й милость моя открыється.

Исаия, Глава 5 (6), с. 1

*М. С. Щепкину.
На память 24 декабря 1857*

Возлюбленику муз і грацій,
Ждучи тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твій душі передаю.

Привітай же благодушне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш — убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона Лету²
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю
І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

Давно вже я сиджу в неволі,
Неначе злодій взаперті,
На шлях дивлюся, та на поле,
Та на ворону на хресті
На кладовищі. Більш нічого

З тюрми не видно. Слава богу
Й за те, що бачу. Ще живуть,
І богу моляться, і мруть
Хрещені люде.
Хрест високий
На кладовищі трохи збоку
Златомальований стоїть.
Не вбогий, мабуть, хтось лежить?
І намальовано: розп'ятий
За нас син божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили. А я...
Такая доленька моя!
Сиджу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми.
Дивлюсь, дивлюся, помолюся:
І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи. І тюрма
Неначе ширшає. Співає
І плаче серце, оживає
І в тебе, боже, і в святих
Та праведних твоїх питає,
Що він зробив їм, той святий,
Той назорей, той син єдиний³
Богом ізбранної Марії.
Що він зробив їм? І за що
Його, святого, мордували,
Во узи кували;
І главу його честную
Терном увінчали?
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору;
І повісили меж ними —
За що? Не говорить
Ні сам сивий верхотворець,
Ні його святії —
Помощники, поборники,
Кастрати німіє!

Благословенная в женах,
Святая праведная мати
Святого сина на землі,
Не дай в неволі пропадати,

Летучі літа марне тратить.
Скорблящих радосте! пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки, море
Сльози кровавої лила,
Так, як і ти. І прийняла
В живу душу світ незримий
Твого розп'ятого сина!..
Ти матер бога на землі!
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила! Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, божее кадило,
Кадило істини. Амінь.

І

Не в нашім краю, богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в римській ідольській землі
Се беззаконіє творилось.
Либонь, за Декія⁴ царя?
Чи за Нерона сподаря?
Сказать запевне не зумію.
Нехай за Нерона.
Росії
Тойді й на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівча. І красою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло.
Дивилася на неї мати

І молоділа. І дівчаті
Людей шукала. І найшла.
Та, помолившись Гіменею⁵
В своїм веселім гінекею⁶,
В чужий веселий одвела.
Незабаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати:
Дитину-сина привела.
Молилася своїм пенатам⁷
І в Капітолій⁸ принесла
Немалі жертви. Ублагала
Капітолійський той синкліт⁹,
Щоб первенця її вітали
Святії ідоли. Горить
І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати:
В Алкіда¹⁰ син її росте,
Росте; лицяються гетери
І перед образом Венери
Лампаду світять.

II

Тойді вже сходилa зоря
Над Віфлеємом¹¹. Правди слово,
Святої правди і любові
Зоря всесвітня зійшла!
І мир, і радість принесла
На землю людям. Фарисеї¹²
І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті.
І сина божія во плоті
На тій Голгофі розп'яла
Межи злодіями. І спали,
Упившись кровію, кати,
Твоєю кровію. А ти
Возстав од гроба, слово встало.
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III

Тойді ж ото її Алкід,
Та ще гетери молодії,
Та козлоногий п'яний дід¹³
Над самим Аппієвим¹⁴ шляхом
У гаї гарно розляглись,
Та ще гарніше попились,
Та й поклонялися Пріапу¹⁴.
Аж гульк!.. Іде святий Петро
Та, йдучи в Рим благовістити,
Зайшов у гай води напитись
І одпочити. «Благо вам!» —
Сказав апостол утомлений
І оргію благословив.
І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове,
Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі,
То братолюбіє. І ситий,
І п'яний голий отой Фавн,
І син Алкід твій, і гетери —
Всі, всі упали до землі
Перед Петром. І повели
До себе в терми на вечерю
Того апостола...

IV

І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
Куряться амфори¹⁶. Дівчата
Трохи не голії стоять
Перед Кіпрідою¹⁷ і влад
Співають гімн. Приуготован
Веселий пир; і полягли
На ложах гості. Регіт! Гомін!
Гетери гостя привели

Сивобородого. І слово
Із уст апостола святого
Драгим елеєм потекло.
І стихла оргія. А жриця
Кіпріди, оргії цариця,
Поникла радостним челом
Перед апостолом. І встала,
І всі за нею повставали
І за апостолом пішли
У катакомби. І єдиний
Твій син Алкід пішов за ними
І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.
А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого Алкіда. Ні, нема.
Уже й не буде. Ти сама
Помолишся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш в хаті...
Ні, не вечерять, а ридать,
Ридать, і долю проклинать,
І сивіть, кленучи. І горе!
Умреш еси на самоті,
Мов прокажена!

V

На хресті
Стремглав повісили святого
Того апостола Петра.
А неофітів в Сіракузи¹⁸
В кайданах одвезли. І син
Алкід, твоя дитина,
Єдина твоя родина,
Любов єдина твоя,
Гниє в неволі, в кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір
Чи тее... в Скіфію¹⁹... І ти...
І чи одна ти? Божа мати!
І заступи вас, і укрий!

Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні,
В британських, галльських легіонах
Не муштрувались! О Нероне!
Нероне лютий! Божий суд,
Правдивий, наглий, серед шляху
Тебе осудить. Припливуть
І прилетять зо всього світа
Святиє мученики. Діти
Святої волі. Круг одра
Круг смертного твого предстануть
В кайданах. І... тебе простять.
Вони брати і християни,
А ти собака! людоїд!
Деспот скажений!

VI

Аж кишить
Невольника у Сіракузах
В льохах і тюрмах. А Медуза²⁰
В шинку з старцями п'яна спить.
От-от прокинеться... і потом,
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
Дитину мати. Не найшла
І в Сіракузи поплила.
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись,
І мусила вона сидіть
Коло острога. Ждать і ждать,
Як бога з неба, виглядять
Свого сина: аж поки-то
Його в кайданах поженуть

Бульвар мести.
А в Римі свято.
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воєводи,
Преторіане²¹ і сенат,
Жерці і ліктори²² стоять
Круг Капітолія. І хором
Співають гімн, і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесар. Перед ним
Із бронзи литу ю стату ю
Самого кесаря несуть.

VII

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим їм дурня вихвалять,
То, заразом щоб доконать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто кесаря назвать
Самим Юпітером, та й годі.
І написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що кесар — бог. Що більш од бога!
І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря. До того
Так, нотабене, додали,
Що бронзовий той кесар буде
І милувать. Сердешні люде,
Неначе в ірій, потягли
У Рим на прощу. Приплила
Із Сіракуз і та небога
Благати кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло здалека.
Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?

Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячі! Кого?
Кого благаєте, благії,
Раби незрячі, сліпі!
Чи ж кат помилує кого?
Моліться богові одному,
Моліться правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться. Все брехня —
Попи й царі ...

VIII

Перед Нероном,
Перед Юпітером новим,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, і вчора
Лилася божа благодать.
Кому чи чином, чи грошима,
Кому в оренду Палестину,
Байстрятам дещо. А кому
Самі благоволили дати
Свою підложницю в супруги,
Хоча й підтоптану. Нічого,
Аби з-під кесаря. А в кого
Сестру благоволили взяти
У свій гарем. І се нічого:
На те він бог, а ми під бога
Себе повинні підкладати,
Не тільки сестер.
Преторіане помолились,
Преторіанам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили,
А ми помилуємо вас.
І ви, плебеї-гречкосії,
І ви молилися, та вас
Ніхто не милує. Не вміють
Вас і помиловати гаразд!

IX

На третій день уже пустили
Молитися за християн.
І ти приходила, молилась,
І милосердий істукан
Звелів везти із Сіракузи
У Рим в кайданах християн.
І рада ти, і весела
Кумирові знову
Помолилась. А кумир той,
Юпітер той новий,
Ось побач, якеє свято
Буде завдавати
В Колізеї. А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина. Та не дуже
Радій лиш, небого.
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого бога.
А поки що з матерями
Алкідова мати
Пішла його зустрінути,
Святих привітати
На березі. Пішла еси,
Трохи не співаєш
Та кесаря Юпітера
Хвалиш-вихваляєш:
«От Юпітер так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила благати
У Афіни Юпітера.
Дурна, більш нічого!»
І нищечком помолилась
Кесареві-богу
Та й пішла понад болотом,
На Тібр поглядає.
А по Тібру із-за гаю
Байдак впливає
Чи галера. На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах.
А твоя дитина

Ще й до щогли прикована
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова.
Отакий-то він. Чи чуєш,
У путах співає
Твій мученик:

«Псалом новий господеві
І новую славу
Воспоем честним собором,
Серцем нелукавим.
Во псалтирі і тимпані
Воспоем благая,
Яко бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я боже.
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізнії пута,
І їх, славних, оковами
Ручними скрутять,
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І вівіки стане слава,
Преподобним слава».

Х

А ти на березі стояла,
Неначе темная скала.
Не слухала і не ридала,
А алілуя подала
За матерями християнам.

Мов дзвони, загули кайдани
На неофітах. А твій син,
Єдиний твій! апостол новий,
Перехрестившись, возгласив:
«Моліться, братія! Моліться
За ката лютого. Його
В своїх молитвах пом'яніте.
Перед гординею його,
Брати мої, не поклоніться.
Молитва богові. А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає;
Уже внучата зачались,
І виростуть вони колись,
Не месники внучата тії,
Христові воїни святіє!
І без огня, і без ножа
Стратеги божії воспрянуть.
І тьми, і тисячі поганих
Перед святими побіжать.
Моліться, братія!»
Молились,
Молилися перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радісно. Хвала!
Хвала вам, душі молодіє!
Хвала вам, лицарі святіє!
Вовіки-віки похвала!

XI

І в Рим галера приплила.
Минає тиждень. П'яний кесар,
Постригти сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.
Лікує Рим. Перед кумира
Везуть возами ладан, миро,
Женуть гуртами християн
У Колізей. Мов у різниці,
Кров потекла. Лікує Рим!
І гладіатор, і патрицій —

Обидва п'яні. Кров і дим
Їх упоїв. Руїну слави
Рим пропивав. Тризну править
По Сціпіонах²³. Лютуй! лютуй,
Мерзенний старче. Розкошуй
В своїх гаремах. Із-за моря
Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють. Ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом.

XII

Другий день
Реве арена. На арені
Лідійський²⁴ золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крові замісивсь.
А сіракузьких назореїв
Ще не було у Колізеї²⁵.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звіром заревла.
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив.
І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із льоху вискочив на сцену,
Ступив, зирнув... І полилась
Святая кров. По Колізеї
Ревучим громом понеслась
І стихла буря. Де ж була?
Де ти сховалась? Чом на його,
На кесаря свого святого,
Не кинулась? Бо стерегли,
Кругом в три лави оступили
Зевеса ліктори. За ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,

Одна-однісінька надворі.
І що ти зможеш? «Горе! Горе!
О горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?..» І небога
Кругом зирнула, і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

XIII

З позорища увечері
У терми сховався
Святий кесар з лікторами.
Колізей остався
Без кесаря і без римлян
І ніби заплакав
Одинокий. Мов гора та,
На полі чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо, тихо віє
Із-за Тібра, із Альбано²⁶
Вітер понад Римом.
А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций.
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночі.
Тільки ми, Адаме,
Твої чада преступніє,
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї.
Гриземося, мов собаки
За маслак смердячий,
Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!

XIV

Трохи одпочила
Стара мати недобита.
Живущою силу
Сила ночі оживила.
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала.
Чи не кесаря святого
Нишком проклинала?
А може, й так. Тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала,
Якесь слово. І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась.
І на возах, на колесницях
Із Колізея, із різниці,
Святиє вивезли тіла
І повезли на Тібр. Тілами
Святих убитих годували
Для царського-таки стола
У Тібрі рибу. Встала мати,
Кругом оглянулась, взялась
За бити голову руками
І тихо, мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тібр. А скіфи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали — сестра Морока²⁷
Із пекла вийшла проводжать
У пекло римлян. Поскидали
У воду трупи, та й назад
З возами скіфи повертали.
І ти осталася одна
На березі. І ти дивилась,
Як розстилися, стелились
Круги широкії над ним,
Над сином праведним твоїм!
Дивилась, поки не осталось
Живого сліду на воді.

І усміхнулася тойді,
І тяжко, страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас розп'ятому. І спас
Тебе розп'ятий син Марії.
І ти слова його живії
В живу душу прийняла.
І на торжища, і в чертоги
Живого істинного бога
Ти слово правди понесла.

1857, 8 декабля,
Нижній Новгород

Перший твір Т. Шевченка, написаний ним після заслання.

1. *Неофіти* (грецьк.)—новонавернені до якоїсь віри, вчення. Тут — перші християни. Про цю поему Т. Шевченко писав, що вона «нібито з римської історії». Справді, автор викриває тут сучасний йому державний лад царської Росії, засуджує деспота царя, зокрема його розправу з декабристами, пророкує близьку перемогу революціонерів (неофітів). Поема присвячена М. С. Щепкіну, який 24 грудня 1857 р. прибув з Москви до Нижнього Новгорода на побачення з Т. Шевченком.

2. *Лета* — за грецькою міфологією, річка забуття в підземному царстві.

3. *Той назорей, той син єдини й...*— Христос, дитинство якого пройшло в невеликому місті Галілеї Назареті.

4. *Декій* — Децій Гай, римський імператор (III ст. до н. є.), жорстоко переслідував християн.

5. *Гіменей* — за грецькою міфологією, бог шлюбу.
6. *Гінекей* — жіночі покої у домах стародавніх греків.
7. *Пенати* — у стародавніх римлян хатні боги, що охороняли єдність родини.
8. *Капітолій* — один з пагорбів у Стародавньому Римі, на якому був збудований храм Юпітера.
9. *Синкліт* — зібрання вищих сановників, тут вжито в переносному значенні.
10. *Алкід* — Геракл (Геркулес), герой грецьких міфів, уславився незвичайною силою.
11. *Віфлеєм* — місто в Палестині, де, за євангельською легендою, народився Христос.
12. *Фарисеї* — послідовники релігійно-політичної течії в Іудеї наприкінці II і на початку I ст. до н. е., вели боротьбу проти раннього християнства. У євангелії фарисеїв названо лицемірами.
13. *Козлоногий п'яний дід...* — Фавн. За віруванням стародавніх римлян, бог ланів, гір, лісів, покровитель худоби і пастухів; його зображали козлоногим.
14. *Аппіїв шлях* — стратегічний шлях між Римом і містом Капуєю, прокладений у 312 р. до н. е. за наказом Аппія Клавдія.
15. *Пріап* — за грецькою міфологією, бог садів, покровитель виноградарства, пізніше в

Римі — бог почуттєвих насолод.

16. *Амфора* — стародавній грецький глиняний посуд із звуженим дном, високим і вузьким горлом та двома ручками.

17. *Кіпріда* — одне з імен Афродіти, богині краси і кохання у стародавніх греків.

18. Сіракузи — місто на острові Сіцилія.

19. Скіфія — територія північного Причорномор'я, місце заслання політичних ворогів Римської держави.

20. Медуза — за грецькою міфологією, потвора, в якій на голові замість волосся були змії; від погляду Медузи все живе перетворювалося на камінь.

21. Преторіане — гвардія римського імператора.

22. Ліктори — почесна варта найвищих урядових осіб у Стародавньому Римі.

23. Сціпіони — одна з гілок давньоримського патриціанського роду, з якого у III—II ст. до н. е. вийшло кілька відомих полководців і державних діячів.

24. Лідія — рабовласницька держава в західній частині Малої Азії, в ті часи провінція Римської імперії, славилась золотими копальнями.

25. Колізей — цирк у Римі. Руїни його збереглися до нашого часу.

26. Альбано — місто недалеко від Рима, де була священна гора латинян і храм Юпітера.

27. Морок — міфічний володар підземного царства у скіфів.